ОКАЗИОНАЛНИ ПРОЯВИ В УПОТРЕБАТА НА БЪЛГАРСКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ, СЪДЪРЖАЩИ НАЗВАНИЕ НА ДРЕХА ИЛИ ЧАСТ ОТ ДРЕХА[1]

NADELINA IVOVA
South-West University of Neofit Rilski

OCCASIONAL TRANSFORMATIONS OF BULGARIAN PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING A NAME OF A GARMENT OR PART OF A GARMENT. The paper offers an analysis of occasional transformations of Bulgarian phraseological units containing a name of a garment (*пола*, *риза*, *гащи*, *балтон*) or part of a garment (*джоб*, *ръкав*). Examples excerpted from the Bulgarian press and social media between 2012 and 2023 reveal occasionalisms that have occurred through wordplay, atypical lexical substitution, structural or syntactic modifications. The study shows that lexical substitution is the most common way of modification, while double actualization of semantics appears rarely. The studied transformations may possess significant expressive or stylistic value, however there are no indications for their extended usage in the contemporary Bulgarian language.

Keywords: occasional transformation, Bulgarian phraseology, garment, variants

Оказионалността се интерпретира най-вече като нарочна трансформация на вече съществуваща в езика единица, която има експресивна функция и се осъществява не само езиково, но и графично и структурно. Преднамерени трансформации могат да се потърсят и в областта на фразеологията – като изменение на вече съществуваща фразеологична единица (ФЕ), в която проличава авторовият стремеж за използване на нещо добре познато в нов, индивидуализиращ вид. Подобни оказионални прояви се регистрират и сред фразеологизмите, съдържащи название за дреха или част от дреха. В тях вторично номинирани

[1] Настоящият текст е резултат от изследователска мобилност, осъществена по проект №BG05M2OP001-2.016-0019: *Innovative education in humanitarian and social science through digital transformation and modernization of educational programmes in Veliko Tarnovo University, Sofia University "St. Kliment Ohridski", South-West University "Neofit Rilski" and Technical University – Gabrovo, in partnership with international universities from Greece, Poland and Romania*, финансиран от Оперативна програма *Наука и образование за интелигентен растеж* (2014–2020).

с участието на лексемите от областта на облеклото са ежедневни дейности, човешки качества, явления и обекти[2]. С изследването на подобни лингвокултурологични и етнокултурни единици, които са резултат от пресичането на двата символни кода – облеклото и езикът, и на иновациите при функционирането им в дискурса се потвърждава тяхната широка възпроизводимост и адаптивност. Описаните оказионални промени повлияват експресивността, семантиката и образността им, превръщайки ги едновременно в разпознаваеми, но и отличаващи се от базовата си и узуалната си форма.

Настоящото изследване представя проявите на оказионалността при фразеологизми[3] с компоненти названия на дреха (*пола*, *балтон*, *гащи, риза*) или част от дреха (*ръкав*, *джоб*). Като оказионални прояви се възприемат описаните в него семантични и формални трансформации на утвърдени (базови) ФЕ, в резултат на които се образуват оказионални варианти или единици с ново значение. Примерите, с които се онагледяват подобни оказионални обновления, са открити в публикации на онлайн медии, в коментари към медийни текстове, в публикации от различни сайтове и влогове от последните няколко години[4]. За посочения период се регистрират 353 оказионални употреби, чието класифициране в изследването се осъществява по метода на семантичната апликация – чрез сравняване на семантиката, състава, стилистичната и функционалната характеристика на изходната и на актуализираната в дискурса единица.

1. Теоретична основа на изследването

Въпросът за оказионалните употреби на фразеологизмите е занимавал немалко изследователи. Според повечето от тях тези употреби са стилистично значими и се определят от дискурса, в който функционира дадената ФЕ (вж. напр. Mokienko 1977, Kovalev 1971, Naciscione 2010, Holandi 2012: 10–12). Част от изследванията разглеждат оказионалните фразеологични трансформации в медийния дискурс (Kostomarov 1971, Lihtenberg 2008,

[2] Повече за названията, рефериращи към облеклото, и включването им във ФЕ вж. Nedkova 2009. За неофразеологизационните процеси в тази част на българската фразеология вж. също: Ивова, Н. „Основни особености във вариантността на фразеологизми с компонент джоб." *Проглас*, т. 31, no 2 (2022): 152–161; Ивова, Н. „Някои наблюдения върху лексикалната вариантност на фразеологизма *имам коз в ръкава* в българската фразеология." Езиков свят (Orbis Linguarum), т. 21, кн. 2 (2023): 67–77.

[3] В настоящия текст се споделя тясното схващане за обекта на фразеологията, според което като нейни обекти не следва да се интерпретират пословиците, поговорките, крилатите мисли и фрази и колокациите вж. FRBE 1: 14–17; Nicheva 1987: 20–42).

[4] В текста се представят подбрани примери, като презентацията на всеки от тях включва извеждане на базовата ФЕ, представяне на конкретната оказионална употреба в контекст и предоставяне на данни за източника на употребата и дата на публикация на материала. Оригиналният правопис е запазен.

срв. Vateva 2011), други пък ги анализират като индивидуално-авторови образувания, част от художествения (Mokienko 1977, Naciscione 1976, Nedkova 2017: 479–485) или рекламния текст (Bondzholova 2008: 142–148). Оказионалната употреба се представя като един от трите вида форми на съществуване на ФЕ, наред с базовата форма[5] и узуалната употреба (Naciscione 2001: 53–67, срв. Holandi 2012: 6), като при нея, освен че се повишава стилистичната и експресивната стойност на единицата, могат да се придобият известни семантични отсенки (Fedulenkova & Voronin 2012: 127). Процесите на нетипично преобразуване са интерпретирани като пресечна точка на когнитивно-лингвистичния аспект, словообразуването и фразеологията (Lihtenberg 2008: 364–371). Те се представят и като извънсистемни в областта на неофразеологизацията (Blagoeva & Sosnowski & Kolkovska 2018: 11). Въпреки че са стилистично и експресивно значими, резултатите от подобни изменения бързо попадат в неактивната част на фразеологията (Holandi 2012: 11).

Нетипичните трансформации, на които биват подложени вече съществуващи в езика фразеологизми, имат системен характер, което позволява класифицирането им. Най-общо класификациите се основават на конкретните видове трансформации и в зависимост от това дали са съпроводени със семантични или структурни изменения, или се базират на лексико-граматически промени (Kovalev 1971: 302–303, Kostomarov 1971, Kravetskaya 2006: 14–16). Някои от авторите обособяват видовете преобразувания според прийома, заложен в същността им – игра на думи (Lihtenberg 2008), разгърната метафора, нарушаване на връзките във ФЕ, съкращаване и фразеологична алюзия, вклиняване (вж. Naciscione 2010, срв. с Nedkova 2013: 480–483; Fedulenkova 2009: 42–54). Подобни класификации са предложени и в някои български разработки. Сред тях трябва да отбележим на първо място изследванията на В. Кювлиева-Мишайкова (1988) и М. Леонидова (1970: 483–491), съсредоточаващи се върху видовете фразеологични актуализации и застъпеността им в езика на писателя. Посветени на индивидуалните авторови фразеологични употреби са някои от разработките на Е. Недкова (вж. напр. 2017: 479–485). Според авторката пообособените авторови употреби са резултат от лексикални замени на елемент, разширяване на базовата ФЕ с елемент(и), съкращаване на компоненти от нея или са резултат от дефразеологизация и контаминация (Nedkova 2017: 280–283). За разлика от нея Р. Холанди обособява три основни вида преобразувания при фразеологичните оказионализми –

[5] Обикновено това е генерализираната форма на фразеологизма, която е лексикографски регистрирана. В случаите, в които става въпрос за оказионална употреба на неофразеологизъм, за базова се възприема формата с най-висока възпроизводимост.

деформация, включваща изменения в лексикалния състав или структурата на ФЕ, вклиняване (вмъкване) или добавяне на част в началото или в края на базовата ФЕ (Holandi 2012: 11). Хр. Станева поделя оказионалните фразеологични промени на семантични, неологични, структурни (тук се включват и контаминациите), количествени, словоредни (Staneva 2001: 133–134). В изследванията, разглеждащи конкретно проявите на вариантността при фразеологизмите с названия на дреха, се отбелязват само някои от механизмите за възникване на оказионализми в тази част на фразеологията[6].

Под *оказионален вариант* в настоящото изследване се разбира нетипичното обновяване на вече утвърдена ФЕ (изходна, базова ФЕ), което не води до съществени изменения в семантиката и образността, с ниска възпроизводимост, но с висока стилистична стойност (срв. Mokienko 1980: 20, 27–28; Kyuvlieva-Mishaykova 1988: 147–152; Kaldieva-Zaharieva 2013: 180–184; Holandi 2012: 11–12; Blagoeva & Sosnowski & Kolkovska 2018: 11). Оказионалните употреби, при които след регистрираните трансформации е настъпила семантична обнова на изходната ФЕ, нататък се окачествяват като нови образувания отвъд сферата на вариантността[7]. Основавайки се на вече изложените класификации, текстът представя нетипични актуализации на ФЕ с компоненти *пола*, *балтон*, *гащи*, *риза*, *ръкав* и *джоб*, които са резултат от семантични, лексикални, синтактични и структурни трансформации. В представените примери механизмите за осъществяване на обновленията са засвидетелствани поотделно или в комбинации помежду си и могат да засегнат споменатите форемни единици в качеството им на фразеологични компоненти.

2. ИГРАТА НА ДУМИ КАТО СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ФЕ С НАЗВАНИЯ ЗА ДРЕХА ИЛИ ЧАСТ ОТ ДРЕХА

При фразеологизмите с вече изброените названия семантичните трансформации найчесто се реализират по модела *игра на думи*. Тук преобразуването се гради на сблъсъка между употребата на ФЕ като свободно словосъчетание и едновременно с това като фразеологично (Nedkova 2017: 483–484), т.е. на буквализацията на изходната ФЕ. Подробно пътищата на тази оказионална номинация в българската фразеология са проследени от О. Лихтенберг (Lihtenberg 2008: 364–371). Процесът на актуализация на ФЕ се нарича още *деметафоризация* или *двойна актуализация* (Naciscione 1976, Fedulenkova & Voronin 2012: 126–130; срв. Kovalev 1971: 302–303).

[6] Вж. статиите, посочени в бел. 2: Ивова 2022: 158–160; Ивова 2023: 75.
[7] Срв. Ивова 2022 („Основни особености във вариантността на фразеологизми с компонент *джоб*“).

В представените примери (1, 2) лексемата *гащи* и останалите компоненти участват в изграждане на контекста ту с прякото, ту с метафоризираното си значение, а това редуване поражда конотации. Благодарение на него става ясно, че във втория пример фразеологичните компоненти именуват търсенето (*ровенето*) на употреби на думата *гащи* в журналистически текстове:

да напълня / ще напълня гащите подигр. 'силно се изплаших (ще се изплаша)' (FRBE 1: 662)	→	(1) (загл.) *Да напълниш гащите*, но не от страх Боец се изпусна на ринга, ходил на чили фестивал преди боя. (dnes.bg,)
ровя се в мръсното бельо (гащи) на някого 'стремя се да разкрия тайни или компрометиращи факти от живота на някого' (RBE[8])	→	(2) (коментар) Но стига *сме ровили в гащите* на света – нямаме ли си ние, наши, родни, ВИП гащи, за да ни прославят? (e-vestnik.bg)

Откриват се и оказионални употреби, при които след осъществяването на подобна деметафоризация някои от фразеологичните компоненти функционират и като самостоятелни метафори, и като част от ФЕ. Такава е употребата на прилагателните *ляв* и *десен* в следващия пример, характеризиращи политическа ориентация или управленски почин. Стилистичната стойност на подобна двойна актуализация се повишава и от наличната антиметабола:

лява ръка, десен джоб 'джебчийство, кражба'	→	(3) (коментар) Не в Харвард, а в Чикаго икономистите проповядват метода *дясна ръка – ляв джоб*. В Харвард е *лява ръка – десен джоб*. (168chasa.bg, 22.09.2021)

Дефразеологизацията е слабо застъпен вид трансформация в подсистемата на българските ФЕ с цитираните названия от сферата на облеклото. Засвидетелствана е едва в 6 от ексцерпираните нетипични употреби на фразеологизмите. Противоречивостта на този модел обнова се корени в загубата на идиоматичност, предпоставена от контекста, и във възстановяването ѝ по асоциативен път при *разпознаването* на изходната ФЕ.

[8] Речник на българския език, https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ровя/ (достъп: 20.06.2023).

3. Оказионални прояви при употребата на ФЕ с названия за дреха или част от дреха, основани на лексикална трансформация

Лексикалното обновление на компонентния състав на ФЕ е сочено като често използван модел за фразеологична актуализация (Naciscione 2010; Parfenova 2017: 144; Nedkova 2017: 480–481). Това е вид аналитична трансформация, основана на нетипична лексикална субституция, различаваща се от лексикалната нормативна вариантност по това, че резултатът не е възпроизводима фразема[9]. При ФЕ с компонент название за част от облеклото могат да се заменят съществителни (пример 5), в т.ч. и тези названия (4), прилагателни, които с атрибутивната си функция не само показват ситуационната обвързаност на оказионалната употреба, но и повишават експресията ѝ (вж. 6). Субститутите са семантично по-независими в рамките на актуализираната ФЕ.

запретвам ръкави 'залавям се усърдно и усилено за работа' (FRBE 1: 354)	→	(4) (...) я да отивам да апна набърже и *да запретвам ръкавелите*, че днес чоок работа се отваря. (коментар във форум: bg-mamma.com, 05.09.2013)
имам / държа / крия / пазя коз / асо в ръкава 'имам скрито, тайно предимство в нещо' (FRBE 1: 290, 445)	→	(5) Близнаците винаги *имат опции в ръкава си*, така че ако някой им върже тенекия, то без проблем ще почукат на някоя друга порта. (fakti.bg, 06.02.2020)
вадя, премествам, прехвърлям, плащам от единия в другия джоб 'изразходвам финанси, за да ги получа обратно под една или друга форма'	→	(6) Лъжа след лъжа, милиард след милиард! *Взимаме от* националния *джоб*, пъхаме *в* офшорния *джоб*! (svobodnoslovo.eu, 20.04.2020)

Освен именните, на лексикална трансформация подлежат и глаголните компоненти във ФЕ. Както и в горните употреби, така и тук замяната на лексикални елементи не повлиява семантиката на базовата ФЕ и води до възникването на оказионални варианти, в които заменящите глаголни компоненти са по-богати конотативно от заменяните (срв. *пълня* и *помпа* (8) и *скрил се* и *сврял* се (7)):

[9] Срв. Ивова 2023 („Някои наблюдения върху лексикалната вариантност на фразеологизма *имам коз в ръкава* в българската фразеология“).

крия / скрия се зад полата на някого ‘оставям отговорността на друг, обикн. жена’	→	(7) (коментар) *Свврял се е под полата* на М. Абе, тоя да не е Р. Петков? Хахаха. (offnews.bg, 12.05.2023)
пълня джобовете на някого ‘давам възможност на някого да печели за моя сметка’ (FRBE 2: 231)	→	(8) (коментар) (…) и какви заеми да тегли и раздава, за да *помпа* допълнително *джобовете* на спекулантите! (dnes.bg, 07.06.2022)

Откриват се и оказионални употреби, при които в процеса на субституция на глаголния елемент настъпват и семантични промени, т.е. образуват се нови единици с различна степен на идиоматичност. В някои от случаите те са с антонимно на изходната ФЕ значение (9, 10). В сравнение с тях стилистично по-значими в медийния дискурс са примерите с двойните замени (11):

изпълзя / изпълзявам под полата на някого ‘преставам да се съобразявам с решенията, взети от някого другиго (обикн. жена)’: *крия се / скрия се зад / под полата на някого* ‘оставям отговорността за взимането на решения на някой друг (обикн. жена)’ – (9) (коментар) Рундьо отново *изпълзя под полата* на М. (www.mediapool.bg, 19.07.2023)

пера кирливите ризи на някого ‘прикривам нечестните, лошите дела или постъпки на някого’: *вадя / изваждам / извадя кирливите ризи* на някого ‘показвам открито, пред всички, нечестните, лошите дела или постъпки на някого’ – (10) *Парламентът ще пере кирливите ризи на политическите си спонсори* (banker.bg, 17.08.2021)

съблека / събличам кирливата / изцапаната риза ‘да коригирам своя нечестна, незаконна постъпка’ vs. *вадя / изваждам / извадя кирливите ризи* на някого ‘показвам открито, пред всички, нечестните, лошите дела или постъпки на някого’ – (11) Очевидно е бързането на ВСС *да се съблече* тази *„изцапана риза”* пред българската общественост (epicenter.bg, 08.06.2023)

Като резултат от лексикалната трансформация на компонентния състав на базовата ФЕ се образуват както оказионални варианти, така и нови идиоматични единици. Трансформацията е много често осъществявана в областта на фразеологизмите с целевите за изследването названия – регистрира се в 140 от общо 353 оказионални случая. По-рядко тя засяга и названията за дреха или част от дреха, например: *да оцапам гащите* → (коментар) *ЖУЖАКА е оцапал кюлотите, досега рекламираше руското „оръжие“*… (dir.bg).

4. КОЛИЧЕСТВЕНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ФЕ С КОМПОНЕНТИ НАЗВАНИЯ ОТ ОБЛАСТТА НА ОБЛЕКЛОТО

Количествената трансформация отново засяга словесния състав на ФЕ, който може да се модифицира в две посоки – добавяне на компонент в рамките на ФЕ, в края или началото на ФЕ, или в съкращаването на компонент от изходната ФЕ (Holandi 2012:11; срв. Nedkova 2017: 482–483; Fedulenkova & Voronin 2012: 128). Нататък поотделно се разглеждат двата подвида оказионални механизми.

4.1. Добавяне на елементи към ФЕ

Този вид количествена трансформация функционира в две направления – при т.нар. *вклиняване* (вж. Fedulenkova & Voronin 2012: 128) – въвеждане на елемент, най-често прилагателно, който значително повишава експресивността, но и демонстрира отношението на говорещото лице към дадено събитие или личност (срв. Nedkova 2017: 481–482). Когато се добавя прилагателно, то обикновено функционира като атрибут на някой от компонентите (12), в т.ч. и на названията за дреха или част от дреха (14). С подобни функции може да се добавя предложна фраза или причастна форма, добавени преди (15) или след (13) компонентите на ФЕ:

вадя / извадя / изваждам коз / асо / от ръкава ‘използвам свое скрито предимство, аргумент’	→	(12) Р., която в краен случай винаги може *да извади от ръкава си* и ядрения *коз* (dir.bg, 07.11.2022)
	→	(13) Отделна тема е, че както обикновено, когато стане напечено, премиерът *вади от ръкава си картата* с „анти-комунизма“[10] (clubz.bg, 24.02.2020)
бъркам в джоба ‘похарчвам пари за нещо, обикн. неохотно’ (FRBE 1: 104)	→	(14) (коментар към новина) Гадове. Поне *да се бръкнат* за кинти и хуманитарна помощ *в* дълбоките ционистки *джобища*. (segabg.com, 10.08.2015)
пришивам на копчето балтон ‘сключвам за неизгодна сделка’	→	(15) Не бива към намерено *копче да пришиваме балтон* (offnews.bg, 31.10.2016)

[10] Подобен на посочения пример за оказионална употреба е и: (...) *понеже някакви сътрудници около тебе с кристални топки и от рано сутрин ти казват „какво мислят хората“, вадиш от ръкава жокера с общественото мнение* (boulevardbulgaria.bg, 26.03.2022).

Тази оказионална обнова не бива да се отъждествява с нормативната количествена, тъй като тук употребите не се узуализират (Holandi 2012: 11–12; Kaldieva-Zaharieva 2013: 6–7), макар да съществуват схващания, че всяка модификация следва да се разглежда в сферата на оказионалността (Dobrovolskij 2013: 20).

Следват примери, в които добавените елементи трудно се определят като модифициращи конкретен компонент. Тук те по-скоро конкретизират и подсилват експресивността на цялата единица, функционирайки като част от задължителния контекст (16). Макар и рядко, стилистичната стойност на този похват се повишава при конвергенцията с изоколон, а образността се разгръща и отвъд простото изречение (17):

крия / скрия се зад полата на някого ‘оставям отговорността на друг, обикн. жена’	→	(16) (коментар) (…) не се страхуваш да носиш отговорност, а българският мъж е свикнал *да се крие зад полата* на мама и после на жена си. (woman.bg, 14.05.2018)
имам копче, нямам балтон ‘притежавам нещо малко и то е причината да закупя нещо голямо’	→	(17) (коментар) В момента си го представи така, имаш дистанционно за аларма, без самата аларма, имаш ключ за кола, ама нямаш кола, *имаш копче за балтон, но нямаш балтон* (bmwpower-bg.net, 29.02.2012)

От анализа на събраните 44 употреби с добавяне на елемент става ясно, че при количествената трансформация значително по-рядко възникват единици, които са с променена семантика. По-често добавените елементи придават семантична отсянка, интензивност. Подобна оказионална проява може да бъде насочена и към форемните единици в рамките на ФЕ.

4.2. Съкращаване на елементи от ФЕ с название за дреха или част от дреха, фразеологична алюзия

Това е друг вид количествено преобразуване на вече съществуващи ФЕ, при което компонентният състав на целевите ФЕ се съкращава. Редуцирането на компонентите може да засегне и названието от областта на облеклото, а когато то е незасегнато, е снабдено с метонимични функции. Подобно явление се нарича *фразеологична алюзия* и се определя като един от най-сложните механизми на фразеологично преобразуване (Fedulenkova & Voronin 2012: 128–129), тъй като разчита на езиковия опит на четящия, респективно на

слушащия. В приложените по-долу употреби названията за дреха или част от дреха функционират като метонимии, репрезентиращи цялата фразеологична единица[11]:

крия се зад / под полата на някого ‘оставям някой друг (обикн.жена) да поеме отговорност, като му се подчинявам’	→	(18) (загл.) Атанас Чобанов пита Хаджигенов: Как е там *под полите* на Манолова и Капон (tribune.bg, 18.02.2021)
	→	(19) (коментар) Тото от Скандау *зад полата* на мама се изкарва жертва, копирайки идеята от друг клип (...) (youtube.com, 10.08.2023)
пришивам на копчето балтон ‘сключвам за неизгодна сделка’	→	(20) Едно време гледах Хитачи-то M12VE, но така и не я купих. Сега с това „*копче*“ ще трябва *и балтон* а и гардероб за *балтона*, хахах (forum.napravisam.bg, 30.01.2017)
	→	(21) (...) как към двете *копчета*, които има, да дръпне пари за цял *балтон*. Ако продаде реакторите комисионната ще е върху 1 милиард (business.dir.bg, 22.01.2021)
слагам си / сложа си / вкарам си / вкарвам си / туря си таралеж в гащите ‘Съгласявам се да живея или да предприема обща работа с човек, който след това непрекъснато ми създава големи неприятности’	→	(22) (загл.) Червен *таралеж в гащите* на коалицията. Нинова не спира да къса нервите на съюзниците (marica.bg, 10.12.2021)
		(23) (коментар във влог) Нинова пак *яхна метлата*, но с *таралеж в гащите* (bosia.blog.bg, 20.02.2017)

Фразеологичната алюзия се регистрира в 69 от ексцерпираните примери. Тя провокира промени както в семантиката, така и в общограматическите особености на базовата единица. Така например след съкращаването словосъчетанието *под / зад полата* развива значение ‘под опеката, под защитата (на някого, обикн. жена)‘, а отворената му изреченска структура позволява допълване от собствени или фамилни имена на политически личности. В следващия пример (21) лексемата *копче* се свързва асоциативно с нещо малко, недостатъчно, което притежаваме и заради което трябва да набавим нещо по-значимо, по-скъпо, асоцииращо се с компонента *балтон*. Наред със съкращаването на фразеологичен компонент могат да настъпят и други модификации, като засвидетелстваните вклиняване в (22) и съчетаване с друга ФЕ в (23).

[11] Пример, в който на съкращаване подлежи именно форемната единица е напр.: *олеква / олекне ми джобът* ‘загубих, похарчих много пари’ → (загл.) *Галена олекна с 30 бона заради Криско* (standartnews.com, 25.06.2020).

5. Оказионални употреби, основани на синтактична и структурна трансформация на ФЕ с компоненти *пола*, *риза*, *балтон*, *гащи*, *ръкав* и *джоб*

Тези преобразувания на изходната ФЕ се проявяват синтактично (словоредно), но засягат и структурата на изходните ФЕ, ето защо в изложението се представят заедно. В хода на изследването бяха открити общо 67 подобни актуализации на утвърдени ФЕ с лексемите *пола*, *риза*, *балтон*, *гащи*, *джоб* и *ръкав*. Синтактичните трансформации представляват предимно маркирана словоредна промяна, засягаща състава на ФЕ, или промяната в синтактичните функции на компонентите при построението на новата единица в дискурса. Към структурните можем да отнесем разкъсването на връзките между отделните фразеологични компоненти с нефразеологични елементи или конструкции, както и резултатите от контаминацията на две ФЕ (Naciscione 2010, Fedulenkova & Voronin 2012: 128–129).

Трансформацията, основана на нарушаване на връзките между компонентите на ФЕ, представлява по-скоро нарушение на възприемането на фразеологизма, но не и процес, при който изходната ФЕ напълно се разпада. Процесът води в когнитивно-лингвистичен аспект до по-бавното разпознаване на изходната единица (Naciscione 2004: 177). Най-често се откриват употреби, в които разположението на фразеологичните компоненти се нарушава от една лексема, конструкция (27) или подчинено изречение (24). Чести са случаите, при които частите на ФЕ попадат в различни прости изречения (25, 28). По-рядко се откриват примери за размяна на позициите на смислообразуващи компоненти от ФЕ, каквито могат да бъдат лексемите за част от облеклото (вж. (26)). При трансформациите на синтактично и структурно ниво не настъпва особена промяна в семантиката на базовата ФЕ. Такава се регистрира, когато се измени синтактичната функция на някой от компонентите. Това се наблюдава в оказионализми като (29), където названието за дреха *пола* от допълнение в изходната ФЕ *дърпам полата* на някого се превръща в подлог, изменяйки общограматическата характеристика и семантиката на единицата:

вадя, извадя / изваждам / изкарам / изкарвам коз / асо от ръкава ‘използвам свое скрито предимство, аргумент’	→	(24) Виждали сме как ДПС буквално в 12 без 2 *се вади спатия* не от шапката, където всички очакват, а *от ръкава* (marica.bg, 15.12.2022)
пришивам на копчето балтон ‘извършвам неизгодна за мен сделка’	→	(25) Давам ти *копче, приший ми балтон* по самоковски (загл.) (samokovinfo.com, 26.02.2018)

	→	(26) *Балтонът* ГЕРБ *се пришива* към трето либерално *копче* по брюкселска кройка (загл. на анализ)[12] (ivo.bg[13], 11.05.2023)
лява ръка, десен джоб ‘кражба’	→	(27) Научил се е вече, че с *лява ръка* успешно се бърка в *десен джоб*, както и обратното (trud.bg, 20.08.2021)
крия се зад / под полата на някого	→	(28) Трепери от страх, но вече я няма и *полата* на жена му Деса Мерцедеса, зад която *да се скрие*. (pik.bg, 15.07.2020)
дърпам полата на някого *vs. полата* на някого *ме дърпа* ‘преуспявам с помощта на жена’	→	(29) (коментар) Г. е двуличник, разцепи комунистите за да е лидер, сега си мисли, че *полата на* Нинова *ще го дърпа* нагоре (dnevnik.bg, 25.05.2016)

В общия брой синтактико-структурни оказионални употреби се съдържат и общо 10 контаминации, които могат да се съпровождат и от други оказионални преобразувания. В първия пример от изходните фразеологизми са запазени именно компонентите названия на дреха, като контаминацията е успоредна със съкращаване (30). Във втората контаминация е налице и деривация на изходната ФЕ с компонент *джоб*, в резултат на която вместо глагол, се употребява отглаголно съществително:

хвана / хващам Господ за шлифера + крия се зад полата на някого	→	(30) (загл.) Първанов – от *шлифера* на Бойко за *полата* на Корнелия (размисъл за лидерството; dnevnik.bg, 26.05.2016)
бъркам в джоба на някого + *местя, премествам от единия джоб в другия*	→	(31) Тоест *бъркане* вместо *в единия, в другия джоб* на данъкоплатеца. (mediapool.bg, 18.05.2022)
греба с пълни шепи + с празни джобове съм	→	(32) (коментар) Гребете сега с пълни шепи и празни джобове от ПРОМЯНАТА, на студено и тъмно (dir.bg, 18.05.2022)

6. Оказионални употреби, породени от съчетаването на поне два вида трансформации

Когато се използват в медийния дискурс, ФЕ с посочените названия на дреха или част от дреха се подлагат едновременно на повече от един вид трансформация, като тези употреби са с по-висока стилистична и експресивна стойност. Откритите примери за изследвания период са 27. В тях доминиращият вид трансформация трудно може да бъде посочен,

[12] Публикация от блога на журналиста Иво Инджев, достъпна на следния линк: https://ivo.bg/2023/05/11/балтонът-герб-се-пришива-към-трето-либ/ (публ. 11.05.2023; достъп: 20.09.2023).

въпреки че това следва да бъде по-лесно доловимата обнова, изменението, което поражда повече конотации. Сред събраните оказионализми се обособяват две доминиращи трансформации – лексикалната и синтактичната.

Когато доминиращо е лексикалното обновяване, съпровождащо обикновено е количественото, като съчетаването на двата вида трансформации не предизвиква семантична промяна на базовата ФЕ. Лексикалната трансформация се основава на субституция (*коз* / *асо* → *ход* в (33), *коз* / *асо* → *мнозинство* в (34)), докато количествената обикновено се реализира като вклиняване на компонент с атрибутивни функции (*резервния*, *другото*) често точно към заменящия компонент. За да се подчертае ефективността на подобен механизъм за преобразуване на ФЕ, представяме оказионални употреби на един и същ фразеологизъм:

вадя, извадя / *изваждам* / *изкарам* / *изкарвам коз* / *асо от ръкава* ‘използвам свое скрито предимство, аргумент’	→	(33) Стоян Ганев *вади от ръкава си* резервния *ход* – предлага Симеон да се опре на (…) (24chasa.bg, 27.03.2021)
	→	(34) Докато гласуват евроатлантически с нас, *вадят от ръкава* другото *мнозинство* – с ДПС и БСП, за Изборния кодекс (clubz.bg, 22.10.2022)

В случаите, в които синтактичната трансформация е в основата на оказионалните употреби, най-често съпровождаща е лексикалната (35), като е възможна и субституцията на повече от един компонент (36). Подобни комбинации довеждат до промяна в семантиката на изходната единица, дължаща се както на съпровождащата замяна на компоненти, така и на съкращаването им:

пришивам на копчето балтон ‘извършвам неизгодна за мен сделка’	→	(35) Подариха ми *копче*, сега *трябва да му ушия* и *палто* (заглавие на тема във форум; https://www.sandacite.com/, 06.04.2022)
вадя, извадя / *изваждам* / *изкарам* / *изкарвам коз* / *асо от ръкава* ‘използвам свое скрито предимство, аргумент’	→	(36) (…) знам, че в нашия жанр са четири-пет *стила*, не знам *от* кой *чорап ги вадят* толкова много?! (trud.bg, 07.08.2022)

Най-трудно е определянето на доминиращия вид трансформация при съчетаване на три или повече механизми на оказионално обновление. В първия приложен пример при оказионалната употреба се комбинират: лексикална трансформация, осъществена чрез замяната на два фразеологични компонента в изходната ФЕ (на *вадя* с *изскачам* и на

коз / асо с *името*); количествена – чрез вклиняване на обобщителното местоимение *всички*, както и чрез въвеждането на цяла конструкция с модифицираща функция към компонента *ръкав*; словоредна, синтактична – състояща се в промяна на синтактичната функция на *името*, изпълнявана преди това от *коз / асо* в изходната ФЕ. Във втората оказионална употреба (38) пък се съчетават: лексикална (замяна на *пришивам / пришия* със *скъсам*), синтактична и количествена – повторение на компоненти, съпроводено с фразеологична алюзия. В третия е налице комбиниране между лексикална (*мръсни* е заменено с *изцапани*), синтактична и количествена оказионална трансформация – съкращаване на глаголен компонент и добавянето на конструкция в края. Подобни комбинации са богато конотативни и неизменно водят и до промяна на семантиката в базовата ФЕ:

вадя / извадя / изваждам коз / асо / от ръкава 'използвам свое скрито предимство, аргумент'	→	(37) Защото някак – подобно на зайчето на фокусник – *от всички ръкави* на пропагандното творение на Чобанов *изскача името* на Пеевски (standartnews.com, 20.11.2022)
пришивам на копчето балтон 'извършвам неизгодна за мен сделка'	→	(38) След като си *скъсал копчето* от *балтона*, не прави друг *балтон* по *ново копче* (metaldetecting.bg, 30.01.2018)
изваждам / вадя кирливите ризи на някого 'показвам открито, пред всички, нечестните, мръсните, лошите дела или постъпки на някого'	→	(39) (коментар) То пък всякаш другите са чисти, но Борисов е една от най *изцапаните ризи в коша за пране* (dnes.bg, 06.06. 2023)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на ексцерпираните в изследването оказионални прояви, част от които прилагаме в настоящия текст, могат да се направят следните изводи:

а) фразеологизмите с компонент названия за дреха или част от дреха демонстрират предразположеност към оказионални трансформации в дискурса, водещи до възникването на оказионални варианти и нови единици с различна идиоматичност;

б) в събраните 353 употреби на ФЕ с названията *пола*, *риза*, *гащи балтон*, *ръка* и *джоб* фразеологичната модификация се осъществява по установени модели – чрез лексикални, количествени (чрез съкращаване и добавяне на компоненти), граматични или структурни изменения, но и семантично – чрез дефразеологизация, игра на думи;

в) най-често оказионални фраземи с посочените названия възникват чрез лексикална субституция – 140 от общо 353 обнови;

г) най-рядко застъпен е моделът за пораждане на оказионализми, основан на двойна актуализация или дефразеологизация – при едва 6 от общия брой примери;

д) като продуктивен се оформя и моделът със съкращаване на компоненти – 69 оказионални употреби, както и модификацията, основана на синтактико-структурни изменения – 57 от 353 примера;

е) броят оказионални употреби на ФЕ с която и да е от изброените лексеми не се свързва непременно с разнообразие при видовете трансформации – така например най-много модификации са засвидетелствани при единици с лексема *ръкав* (73 примера), но най-голямо разнообразие от трансформации е налице във ФЕ с *гащи*, макар броят на примерите да е 53;

ж) всяка от посочените фразеологични обнови е със свои специфики и се среща по-често изолирано, по-рядко в комбинация с другите механизми (27 от 353 оказионални употреби);

з) оказионалната обнова на изследваните фразеологизми ги изменя и експресивно и стилистично, съчетавайки авторовия стремеж за себеизява и комплексното функциониране на езикови и отвъдезикови фактори.

REFERENCES

Blagoeva & Sosnowski & Kolkovska 2018: Blagoeva, D. & W. Sosnowski & S. Kolkovska. "Phraseological Innovations in Bulgarian and Polish Languages." *Balkanistic Forum*, vol. 3 (2018): 9–20. [In Bulgarian: Благоева, Д. & В. Сосновски & С. Колковска. „Фразеологични иновации в българския и полския език." *Балканистичен форум*, т. 3 (2018): 9–20.]

Bondzolova 2007: Bondzolova, V. "Phraseology in Advertising Text." In Kaldieva-Zaharieva, S. & L. Krumova-Tsvetkova, eds. *Studies in Phraseology, Lexicology and Lexicography*. *In Memory of Prof. Dr. Keti Ankova-Nicheva*: 142–148. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2008. [In Bulgarian: Бонджолова, В. „Фразеологията в рекламния текст." В: Калдиева-Захариева, С. & Л. Крумова-Цветкова, съст. и ред. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография. В памет на проф. дфн Кети Анкова-Ничева*: 142–148. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2008.]

Dobrovolskij 2013: Dobrovolskij, Dmitrij O. *Conversations about the German Word*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kultury, 2013. [In Russian: Добровольский, Д. О. *Беседы о немецком слове*. Москва: Языки славянской культуры, 2013.]

Fedulenkova & Voronin 2012: Fedulenkova, T. & R. A. Voronin. "Occasional Conversion of Phraseological Units as Linguistic Phenomena (the A. S. Naciscione's Contribution to the Development of Problem)." *Vestnik SvFU*, vol. 9, no 3 (2012): 126–130. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:75096845. [In Russian: Федуленкова, Т. Н. & Р. А. Воронин. „Окказиональное преобразование фразеологических единиц как лингвистическое явление (о вкладе А. С. Начисчионе в разработку проблемы)." *Вестник СвФУ*, т. 9, no 3 (2012): 126–130.]

Fedulenkova 2009: Fedulenkova, Tatyana. "Phraseological Abstraction." In Fedulenkova, T., ed. *Cross-Linguistic and Cross-Cultural Approaches to Phraseology*: 42–54. ESSE, no 9, Aarhus, Arkhangelsk, 2016.

FRBE 1–2: Nicheva, Keti & Siyka Spasova-Mihaylova & Krasimira Cholakova. *Phraseological Dictionary of Bulgarian Language*. Vol. 1–2. Sofia: BAS, 1974–1975. [In Bulgarian: Ничева, Кети & Сийка Спасова-Михайлова & Красимира Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1–2. София: БАН, 1974–1975.]

Holandi 2012: Holandi, Rayna. „On Phraseological Variation." *Sapostavitelno ezikoznanie*, no 2 (2012): 5–13. [In Bulgarian: Холанди, Райна. „Относно фразеологичната вариативност." *Съпоставително езикознание*, бр. 2 (2012): 5–13.]

Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, Stefana. *Bulgarian Lexicology and Phraseology*. Vol. 2: *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2013. [In Bulgarian: *Българска лексикология и фразеология*. Т. 2: *Българска фразеология*. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]

Kostomarov 1971: Kostomarov, Vitalij G. *Russian Language on the Newspaper Pages*. Moscow, 1971. [In Russian: Костомаров, Виталий Г. *Русский язык на газетной полосе*. Москва, 1971.]

Kovalev 1971: Kovalev, Vasilij P. *General Individual-Author's Methods of Expressive Use of Phraseology*. Novgorod, 1971. [In Russian: Ковалев, Василий П. *Основные индивидуально-авторские приемы экспрессивного использования фразеологизмов*. Новгород, 1971.]

Kravetskaya 2006: Kravetskaya, Elena S. "Occasional Phraseological Nomination as a Means of Expressing the Linguistic Personality of the Author of the Text." PhD diss. abstract. Stavropol, 2006. [In Russian: Кравецкая, Елена С. „Оказиональная фразеологическая номинация как средство выражения языковой личности автора художественного текста." Автореф. дис. кандид. филол. наук. Ставрополь, 2006.]

Kyuvlieva-Mishaykova 1988: Kyuvlieva-Mishaykova, V. "On Some Ways for Modification of Phraseological Units." In Duridanov, I. et al., eds. *Slavistics Studies*: 147–152. Sofia: BAS Press, 1988. [In Bulgarian: Кювлиева-Мишайкова, В. „За някои начини на актуализация на фразеологичните единици." В: Дуриданов, И. и др., ред. *Славистичен сборник*: 147–152. София: БАН, 1988.]

Leonidova 1970: Leonidova, M. "Individual Use of Phraseological Units in the Writer's Language." *Bulletin of the Institute of Bulgarian Language*, vol. 19: 483–491. Sofia: BAS, 1970. [In Bulgarian: Леонидова, М. „Индивидуално използване на фразеологични единици в езика на писателя." В: *Известия на ИБЕ*, т. 19: 483–491. София: БАН, 1970].

Lihtenberg 2008: Lihtenberg, Olga. "Word Play – Occasional Phraseology and Text (on Material of Bulgarian Language)." In Mokienko, V. & H. Walter, eds. *Komparacja systemow i funkcjonowania wspolczesnych jezykow slowianskich*. Vol. 3: *Frazeologia*: 364–371. Universitat Greifswald – Institut fur Slawistik, Uniwersytet Opolski, 2008. [In Russian: Лихтенберг, О. „Игра слов – оказиональная фразеология и текст (на материале болгарского языка)." В: Mokienko, V. M. & Walter, H., red. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. T. 3: *Frazeologia*: 364–371. Opole: Universität Greifswald – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2008.]

Mokienko 1977: Mokienko, Valerij M. "Phraseological Variation and the Question of Individual Author's Phraseological Units." In Babkin, A. M. et al, eds. *Sovremennaya russkaya leksikografiya*: 19–26. Leningrad: Nauka, 1977. [In Russian: Мокиенко, Валерий М. „Вариантность фразеологии и проблема индивидуально-авторских фразеологических единиц." В: Бабкин, А. М. и кол, ред. *Современная русская лексикография*: 19–26. Ленинград: Наука, 1977.]

Mokienko 1980: Mokienko,Valerij M. *Slavic Phraseology*. Moscow: Vysshaya shkola, 1980. [In Russian: Мокиенко, Валерий М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1980.]

Naciscione 1976: Naciscione, Anita. "Occasional Stylistic Use of Phraseological Units (Based on the Works of J. Chaucer)." PhD diss. abstract. Moscow, 1976. [In Russian: Начисчионе, А. С. „Окказиональное стилистическое использование фразеологических единиц (на материале произведений Дж. Чосера)." Автореф дис. канд. филол. наук. Москва, 1976.]

Naciscione 2004: Naciscione, Anita. "The Pattern of Instantial Stylistic Use of Phraseological Units as a Mental Technique." *Espace EuroMediterraneen: une idiomaticite partagee. Actes du colloque international*. Vol. 1: 177–189. Tunis: 2004.

Naciscione 2010: Naciscione, Anita. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2010.

Nedkova 2009: Nedkova, Emilia. "Phraseological Units with Figurative Components from Folk Life." *Research Papers of the University of Ruse*, vol. 48, series 6.3 (2009): 42–45. [In Bulgarian: Недкова, Емилия. „Фразеологизми с образни елементи от народния бит." *Научни трудове на Русенския университет*, т. 48, серия 6.3 (2009): 42–45.]

Nedkova 2017: Nedkova, Emilia. "Modifications of Phraseological Units in Rangel Valchanov's Fiction-Documentary Prose." In: *Sacred Language. Anniversary Collection on the Occasion of the 70th Anniversary of Prof. Dr. Penka Radeva*: 479–485. Veliko Tarnovo: St. St. Cyril and Methodius University Press, 2017. [In Bulgarian: Недкова, Емилия. „Фразеологични модификации с оказионален характер в художествено-документалната проза на Рангел Вълчанов." В: *Език свещен. Юбилеен сборник по случай 70-годишнината на проф. П. Радева*: 479–485. В. Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2017.]

Nicheva 1987: Nicheva, Keti. *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987. [In Bulgarian: Ничева, Кети. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987.]

Parfenova 2017: Parfenova, Kseniya S. "About the Transformation of Phraseological Units in the Texts of the Sankt-Petersburg Newspapers." *Baltiyskiy gumanitarnyiy zhurnal*, vol. 6, no 2 (21 / 2017): 143–145. https://cyberleninka.ru/article/n/o-transformatsii-frazeologizmov-v-tekstah-sankt-peterburgskih-gazet. [In Russian: Парфеновна, Ксения С. „Трансформации фразеологизмов в текстах санкт-петербургских газет." *Балтийский гуманитарный журнал*. Т. 6, № 2 (21 / 2017): 143–145.]

Staneva 2001: Staneva, Hristina. *Stylistics of Bulgarian Standard Language*. Veliko Tarnovo: Abagar, 2001. [In Bulgarian: Станева, Христина. *Стилистика на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 2001.]

Vateva 2011: Vateva, Veselina. "Phraseologisms in Texts from the Press (2007–2009)." *Burgas Free University Yearbook*, no XXV (2011): 97–102. [In Bulgarian: Ватева, Веселина. „Фразеологизмите в текстове от пресата (2007–2009)." *Годишник на Бургаския свободен университет*, т. XXV (2011): 97–102.]

NADELINA IVOVA (НАДЕЛИНА ИВОВА), PHD

South-West University of Neofit Rilski

https://orcid.org/0000-0001-6416-298X